

Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: Etikai kérdések a történelemoktatásban I.

„Két pogány közt egy hazáért”? Erdély, a magyarországi rendek és a Habsburg udvar boldogtalan háromszöge a 17. század első felében

Etika és történelemoktatás

Az etika oktatása mindig is részét képezte a történelem oktatásának. Ugyanis valamennyi szinten, már a kötelező tananyag szinte minden korszakánál, témakörénél, eseményénél felvetődhetnek morális kérdések, azzal kapcsolatban például, hogy az adott korszak szereplőinek döntései, kijelentései, magatartása, cselekedetei (vagy ezek hiánya) milyen etikai következményekkel járhattak – ismert történelmi alakok és „névtelen kisemberek” esetében egyaránt. Reményeink, illetve részben tapasztalataink szerint, ha nem a tanár, akkor előbb-utóbb a diákok vetnek fel ilyen kérdéseket a történelemórákon is. (Az ilyen kérdések elől kitérni pedig csak a tanulók érdeklődésének módszeres elfojtásával lehet, ami semmiképp sem lehet a célunk).

Elsősorban az elsődleges források világíthatják meg, hogy az elmúlt idők szereplői számára hogyan merültek fel etikai problémák és hogy a dilemmák milyen megoldásait látták (ha láttak megoldást egyáltalán). Ezek megértéséhez természetesen kellő háttérismeret, illetve a morális kérdéseket hangsúlyosan megjelenítő források is szükségesek. Ehhez próbálunk segítséget nyújtani az alábbi szövegekkel, amelyeket nemcsak a mellékelt óravázlatok alapján lehet feldolgozni, hanem „szeletenként” is: a tanár döntése vagy a tanulók kérdései alapján, az anyagban való haladás függvényében lehet használni egy-egy itt található forrást, a hozzá kapcsolódó feladatokkal és *háttérismeretekkel* együtt.

„Két pogány közt egy hazáért”?

Az utókor szemében gyakran leegyszerűsödnek egy kor dilemmái. Egyrészt: való igaz, hogy a kor politikával foglalkozó magyarjai több nemzedékkel az ország három részre szakadása után is még mindig azt érezték volna „normális állapotnak”, ha Magyarország egységes és mind az Oszmán, mind a Habsburg Birodalomtól független ország. Egy nyugat-dunántúli vagy felvidéki nemes ezért sokban közösséget érezhetett az erdélyi magyarokkal – másrészt viszont sok minden volt, ami el is választhatta őket.

Például a vallási, katolikus-protestáns megosztottság ebben az időszakban gyakran mélyült szakadékká, sőt háborúk kirobbantójává. Márpedig a Habsburg uralkodók katolikusok voltak, a 17. század elején a királyi Magyarországon is katolikussá vált (ismét) a többség, a korszak Erdélyében viszont protestáns többség volt. Vagy, ha – az e korszakban nagyon gyakori – háború tört ki, akkor a szembenálló felek nem kímélték egymást, és ez újabb gyűlölködésnek adott alapot.

Az erdélyiek ugyanis a szultán vazallusai voltak, s előfordult, hogy a törökök oldalán a magyarok ellen harcoló segédcsapatok kiküldésére kényszerültek. De arra is volt példa, hogy az erdélyiek akár a Habsburgokat is elfogadták volna, ha az uralkodó cserébe az egész országot megvédi az oszmánoktól. Az is megtörtént, hogy az erdélyiek a királyi Magyarország Habsburg-ellenes rendi felkelőit segítették, de az is, hogy fegyveresen gyarapították területeiket a királyi Magyarország rovására.

Az ország északi és nyugati karéjában élők általában a magyar király (aki egyúttal német-római császár is volt) alattvalójának tekintették magukat, mégis volt, hogy fellázadtak ellene, s ilyenkor elfogadták az erdélyiek (és így közvetlen az oszmánok) segítségét is. Máskor, amikor nem érezték veszélyben jogaikat, „szabadságukat” – és a „rendi lázadások koraként” ismert 17. században is akadtak ilyen évek, évtizedek –, akkor gyakran feszengve vagy akár ellenségesen fogadták a benyomuló erdélyi csapatokat (arról nem is beszélve, hogy a hadseregek – beleértve gyakran a „saját” csapatokat is – minden oldal számára csak pusztulást hoztak).

Egy korabeli magyar tehát nem könnyen dönthetett arról, ki mellé álljon, kivel forduljon szembe, kihez maradjon hű, ki ellen lázadjon. Az alábbi források ezen dilemmákba nyújtanak betekintést. Mivel a korabeli írásbeli nyelv gyakran a mai magyarok számára nehezen érthető fordulatokkal, latin kifejezésekkel van tele, ezúttal a megszokottnál is gyakrabban kellett szögletes zárójelben magyarázatokat beszúrni a forrásokba.

1. Bocskai és kortársai

1.1. Korabeli erdélyi forrás az akkor még királpárti Bocskai csapatairól a tizenöt éves háború alatt

„Bizonyosan mondhatjuk, hogy sem oláh, sem rác, sem német, sem vallon, nem pedig tót oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz korcos magyarok, kikben nem volt semmi irgalmasság... Sokakat tűzzel égetnek meg, sokaknak fejét megtekerik, hogy a szemek a fejből kiomlott, sokakat tüzes vassal égettenek, szíjjat metszettek játékból sokaknak az hátokból... Sokat hajoknál fogva felakasztottak, szalma-tüzet raktanak rájuk – ezt ők nevelték, kacagták. Mint éltenek az asszonyember-renddel, nem mondom meg, mert én nagy gyalázatnak tartom.”

Szamosközy István: *Erdély története* (1598–1603)

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Az ország három részre szakadása és a három országrész története a tizenöt éves háborúig
- A tizenöt éves háború

Háttérinformáció:

Bocskai István élete mintegy összesűrítette a bevezetőben sorolt ellentmondásokat. Az észak-magyarországi nagybirtokos főúr református volt, de királpárti; a tizenöt éves háborúban (1591–1606) a Habsburgok hadvezéréként, de akkor éppen egyúttal Erdély szövetségeseként harcolt az oszmánok ellen; már ekkor is részben hajdúkból álló csapatai azonban nagy pusztítást vittek véghez Erdélyben; 1604-ben, amikor tudomására jutott, hogy az uralkodó emberei le akarják tartóztatni és koholt vádakkal elítélni, fellázadt; a Bocskai-felkelés (1604–1606) gyors sikereket ért el, és vezetőjét 1605 elején erdélyi fejedelommé, majd 1605 tavaszán Magyarország fejedelmévé választották. Koronát kért a törököktől, hogy saját fősége alatt egyesítse Erdélyt és a királyi Magyarországot mint oszmán vazallus, de amikor valóban megkapta a koronát – Bocskai megköszönte, de „csak mint ajándékot”, mert, jelentette ki, „Magyarországnak van már királya”.

Ki tudja, mi lett volna később, ha Bocskainak hosszabb élet adatik, de a kettős fejedelem 1606 végén, miután aláírta a Habsburgokkal a magyar rendek jogait garantáló bécsi békét, meghalt.

Halálával megszűnt a magyar fejedelmi cím, de a magyarországi rendeknek – egyelőre – sikerült megőrizniük a Bocskai által kiharcolt kiváltságait.

Feladat:

- Kik harcoltak az oszmánok ellen a tizenöt éves háborúban?
- Milyen viszonyban lehetett (az akkor Habsburg-párti seregeket vezető) Bocskai a háború kezdetekor az Erdélyi Fejedelemséggel? Kik ellen harcoltak a seregei, kiknek – elvileg – az oldalán? Vesse össze ezt a tényt a forrás tartalmával! Látható-e ellentmondás, és ha igen, akkor mi lehet ennek az oka?
- Milyen népeket sorolt fel a korabeli történetíró?

1.2. Bocskai István végrendelete

„...szeretettel intvén mind az erdélyieket és magyarországi híveinket az egymás közt való szép egyezségre, atyafiúi szeretetre. Az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket el ne taszítsák, tartsák ő atyafiainak és ő véreknek, tagioknak. (...)

Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezébe kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségeik szerént és... azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat.”

Bocskai István: *Testámentomi rendelése*, 1606

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig

Háttérinformáció:

Bocskai István élete mintegy összesűrítette a bevezetőben sorolt ellentmondásokat. Az észak-magyarországi nagybirtokos főúr református volt, de királpárti; a tizenöt éves háborúban (1591–1606) a Habsburgok hadvezéréként, de akkor éppen egyúttal Erdély szövetségeseként harcolt az oszmánok ellen; már ekkor is részben hajdúkból álló csapatai azonban nagy pusztítást vittek véghez Erdélyben; 1604-ben, amikor tudomására jutott, hogy az uralkodó emberei le akarják tartóztatni és koholt vádakkal elítélni, fellázadt; a Bocskai-felkelés (1604–1606) gyors sikereket ért el, és vezetőjét 1605 elején erdélyi fejedelenné, majd 1605 tavaszán Magyarország fejedelmévé választották. Koronát kért a törököktől, hogy saját fősége alatt egyesítse Erdélyt és a királyi Magyarországot, mint oszmán vazallus, de amikor valóban megkapta a koronát – Bocskai megköszönte, de „csak mint ajándékot”, mert, jelentette ki, „Magyarországnak van már királya”.

Ki tudja, mi lett volna később, ha Bocskainak hosszabb élet adatik, de a kettős fejedelem 1606 végén, miután aláírta a Habsburgokkal a magyar rendek jogait garantáló bécsi békét, meghalt. Halálával megszűnt a magyar fejedelmi cím, de a magyarországi rendeknek – egyelőre – sikerült megőrizniük a Bocskai által kiharcolt kiváltságait.

Feladat:

- Értelmezzék („fordítsák magyarról magyarra”) az aláhúzott kifejezéseket!
- Mit javasolt Bocskai utódainak? Meddig maradjon fenn az önálló erdélyi fejedelemség? Mi lenne a fejedelemség szerepe, „feladata”, „küldetése”?
- Milyen esetben javasolja az erdélyieknek, hogy egyesüljenek a Magyar Királysággal?

2. Erdélyi–Habsburg háborúk kora**2.1. Az erdélyi csapatok 1619. évi előrenyomulása idején**

„Kegyelmednek úgy írhatjuk, azmint a dolog vagyon: eddig való maga megszabadításán az jó Magyarországnak semmi munkája nincsen... Látom, hogy csak azt várja minden ember, hogy mint leszen az dolognak vége, senki nem akar szolgálni... Az idevaló vármegyék közül eddig itt csak egy is nincsen, minden dolgot csak az erdélyi hadakkal vittünk eddig, és kellek most is véghezvinnünk.”

Bethlen Gábor levele Rákóczi Györgynek, hadvezérének, későbbi utódának Pozsonyból,
1619. október 25.

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig
- A harmincéves háború története

Háttérinformáció:

Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) fejedelemségét tartják Erdély aranykorának. Távol tartották országuk területétől a háborút, még gyarapították is azt (a királyi Magyarország rovására), gazdasági és kulturális fejlődést értek el, s átmenetileg visszaszorították a két birodalom beleszólását is belső ügyeikbe.

Szinte pontosan ugyanekkor zajlott a harmincéves háború (1618–1648), amelynek során a Habsburgok – többek között – az osztrák, a német és a cseh rendek egy részével is szembekerültek. Ezen korabeli „világháború” részeként Erdély és a Habsburgok között öt háború zajlott (1619, 1523–24, 1626, 1644, 1645), nem mindig az erdélyiek kezdeményezésére, de mindig a királyi Magyarország földjén – ami mindig megpróbáltatást jelentett az ott élő magyarok számára is. Bethlen a forrás születése előtt 11 nappal foglalta el Pozsonyt, amely Buda török kézre kerülése óta magyar koronázóváros volt, s nagyon közel feküdt Bécshez.

A királyi Magyarországon még a leghűbb királpártiakban is felmerülhetett a gondolat: mi lesz a magyar rendek kiváltságaival, ha Bécs döntő győzelmet arat a háborúban a birodalmi rendek felett? De ugyanazok az emberek gondolhattak akár arra is: lehet, hogy Bécs éppenséggel hálás lesz a semlegességükért, és nagyobb ostobaságot nem is követhetnének el, mint hogy provokálják az uralkodót, például az erdélyiek segítségével.

Feladat:

- Tanulmányozzák a történelmi atlaszt! Vajon mi a jelentősége annak, hogy az erdélyi fejedelem Pozsonyból írta a levelét?
- Mit ért Bethlen „idevaló vármegyék” alatt? Milyenek látja ezek szerepét?

- Mire panaszkodott Bethlen Gábor bizalmas emberének: hogyan viselkedtek a magyar rendek az erdélyi fejedelemmel szemben? Vajon miért?

2.2. Az erdélyi csapatok 1619. évi előrenyomulása idején – valamivel később

„Patakából ne mozduljon ki az mi hadainknak aláérkezéséig, az külső várast vegye sáncban, az hadakat szállítsa belé [azaz: seregeivel sáncolja el magát Sárospatakon]. Élést [élelmiszert] Bodrogközből elegendőt hordhat nekik, az erősségből vigyázzon igen, az ellenséget csaták által szüntelen éjjel-nappal fárassza, ha lehet, éccaka veresse fel. Egy-két falunak megégetésével nem gondolhat az ember, gyűjtsák nyakába mindenünnet...”

Bethlen Gábor levele Rákóczi Györgynek, hadvezérének, későbbi utódának Pozsonyból,
1619. december 3.

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig
- A harmincéves háború története

Háttérinformáció:

Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) fejedelemségét tartják Erdély aranykorának. Távol tartották országuk területétől a háborút, még gyarapították is azt (a királyi Magyarország rovására), gazdasági és kulturális fejlődést értek el, s átmenetileg visszaszorították a két birodalom beleszólását is belső ügyeikbe.

Szinte pontosan ugyanekkor zajlott a harmincéves háború (1618–1648), amelynek során a Habsburgok – többek között – az osztrák, a német és a cseh rendek egy részével is szembekerültek. Ezen korabeli „világháború” részeként Erdély és a Habsburgok között öt háború zajlott (1619, 1523–24, 1626, 1644, 1645), nem mindig az erdélyiek kezdeményezésére, de mindig a királyi Magyarország földjén – ami mindig megpróbáltatást jelentett az ott élő magyarok számára is. Bethlen a forrás születése előtt 11 nappal foglalta el Pozsonyt, amely Buda török kézre kerülése óta magyar koronázóváros volt, s nagyon közel feküdt Bécshez.

A királyi Magyarországon még a leghűbb királpártiakban is felmerülhetett a gondolat: mi lesz a magyar rendek kiváltságaival, ha Bécs döntő győzelmet arat a háborúban a birodalmi rendek felett? De ugyanazok az emberek gondolhattak akár arra is: lehet, hogy Bécs éppenséggel hálás lesz a semlegességükért, és nagyobb ostobaságot nem is követhetnének el, mint hogy provokálják az uralkodót, például az erdélyiek segítségével.

Bethlen Gábor Pozsonyban (lásd az előző, 2.1. forrást) készülődött Bécs megtámadására, amikor hírt kapott, hogy Lengyelország felől Homonnai György erdélyi trónkövetelő zsoldosokkal betört a Felvidékre és megverte a Rákóczi vezette erdélyi hadakat. Bethlen ezért visszafordította serege egy részét, Rákóczi segítségére.

Feladat:

- Milyen taktikát javasolt Bethlen Rákóczinak?
- Értelmezzék az utolsó mondatot! Mit jelenthetett a parancs a térség lakói számára?

2.3. Bethlen Gábor végrendelete

„Az én... tanácsom az én hazámhoz ez: hogy valamig egyéb nem lehet benne [amíg nem lehet mást tenni], a török nemzettel való egyességet szenvedhető károkkal is megtartsák, tőle el ne szakadjanak, hanem minden uton-módon kedvét keressék... ..azt adom tanácsul, hogy Erdélyországa el ne szakadjon tőle [tehát az oszmánoktól]...

...a németekhez felküldjenek másfelől arra rendelt elégséges atyjok fiait [vagyis követeket], a kik által tudósítsák [a Habsburg uralkodót a] török szándékáról; instálván azon [arra kérve, hogy], ne hagyja [el] olyan szép végházát Magyarországnak...[Ha semmi más nincs] hátra csak a fegyverhez való nyulás, melylyel az ország [a török ellen való] megtartására elégtelen, ..jobb keresztény kézbe ejteni [Erdélyt]... hogy sem mint magok adják meg a törököknek.

Római császárral ő Felségével való megbékéllésünk [szükséges]... okot a békekesség felbontására ne adjanak, sőt a mint oda feljebb emlékezetet tettem arról [mint feljebb megjegyeztem], mint keresztyén emberek igyekezzenek ő Felségéhez sincerus affectussal [őszinte jóindulattal] lenni, szolgálni... a magyar nemzetnek pedig, mint magok nemzetjek javakra, megmaradásokra forgolódni [mint a saját nemzetük javára, megmaradására törekedjenek].”

Bethlen Gábor végrendelete, 1629

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig

Háttérinformáció:

Bethlen Gábort többezres török hadsereg jelenlétében választották erdélyi fejedelemmé. Egyik első lépésével fegyveresen foglalt el egy várat saját, engedetlen embereitől, hogy átadhassa az oszmánoknak. Másrészt, három háborút vívott a Habsburgok ellen, az utolsót halála előtt három évvel.

Az Osztrák Császárság csak 1804-ben alakult; a Habsburg uralkodók a forrás korában német-római császárok voltak.

Feladat:

- Kit nevez a forrás „római császár”-nak? Vajon miért?
- Mit tanácsol a fejedelem az erdélyieknek: milyen viszonyt ápoljanak a törökökkel, illetve a Habsburgokkal?
- Milyen esetben látja „jobb választásnak” a Habsburgokat? Vessék össze a forrást az 1.2. forrással!

3. Pázmány Péter Erdély szerepéről – Kemény János szerint

3.1. Kemény János visszaemlékezéseiből

„Egy időben élének [éltek] ez három nagy magyarok: 1. Bethlen Gábor 2. Pázmány Péter 3. Esterházy Miklós, kiknek esméretekben voltam [akiket ismertem].

Az Esterházy Miklós is igen eszes, módos, autoritativus [tekintélyes] jó magyar vala. Ez kettőben [tehát Pázmányban és Esterházyban] csak az vala káros, hogy az evangelica religiának [evangélikus, tehát lutheránus vallásnak] mindenik nagy üldözője, egyébiránt nemzetüket és annak szabadságát szerető, hasznos emberek valának. Egyébiránt mind Bethlen Gábor, s mind Rákóczi György fejedelmek idejében igen szomjúhozzák vala az magyar

nemzetnek szabadságát és magyar nemből állatandó [kiállítandó] királyságot... Erről volt elég tractájok [tárgyalásuk] is, de az religio [vallás] dolga nem juttathatta soha az megegyezés[re] őket.

Az említett Pázmány mondja vala egykor nála létemben [amikor nála jártam]: Átkozott ember volna, ki titeket arra késztetne, hogy a töröktől elszakadjatok, ellene rugoldoztatok [ellene rugdossatok, tehát megpróbáljatok elszakadni]... mert ti azoknak torkokban laktok. Oda [tehát a törökökhöz] annakokáért adjátok meg, az mivel tartoztok; ide [tehát a királyi Magyarország és a Habsburg-uralkodó felé] tartsatok csak jó correspondentiát [levelezést, kapcsolatot], mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik római császárral, adománytok [adótok] nem kell; az törököt töltsétek adományaitokkal.

Mert noha ím látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk [tekintélyünk] van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál [illet minket] az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni [szó szerint: virágozni, itt: erős uralkodói hatalommal bírni], azontúl mindjárt contemptusban jutván [lenéznek, megvetnek minket], gallérink alá pökik az német...

Kemény János *Önéletírása* (1657-59)

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig
- A reformáció és az ellenreformáció fogalma, története

Háttérinformáció:

Esterházy Miklós (1583–1645): protestáns nemesi családba született, majd 17 éves korában katolikus hitre tért. Szülei kitagadták, anyai rokona, Illésházy István pedig megpróbálta lebeszélni szándékáról. Bár katolikus maradt, az ifjú mégis követte a protestáns Illésházyt emigrációjába, majd az ő oldalán állt a Bocskai-felkelés idején is. Ezt követően alapozta meg az egyik leggazdagabb, utóbb hercegi címre emelt magyar arisztokrata család vagyonát. Húsz éven keresztül volt nádor.

Pázmány Péter (1570–1637): protestáns nemesi családba született, 12 éves korában tért katolikus hitre. Jezsuiták képezték, Kolozsvárott, Bécsben, majd Rómában. Maga is belépett a rendbe, kitűnő hitvitázóként vált ismertté. Esztergomi érsek, bíboros, a magyar királyság főkancellárja lett (1616–1637), a magyar próza megújítója. Írásaival, a katolikus egyházszervezet megújításával, személyes hatásával mindenkinél többet tett sokak, főleg a főurak katolikus hitre térítésében.

Kemény János (1607–1662): erdélyi protestáns nemes, öt fejedelem udvarában is szolgálatokat teljesített. Élete utolsó alig egy évében erdélyi fejedelem lett. Nyíltan szembefordult az oszmánokkal, de csatát veszített ellenük, elesett, s még a holtteste sem került elő.

A protestáns Kemény húszas éveiben járt, amikor meglátogatta a hatvanon túli katolikus érseket; erdélyi követként járt az Erdéllyel gyakran hadakozó királyi Magyarország főkancellárjánál; ugyanakkor rokonok is voltak: negyedfokú unokatestvérek. Eldönthetetlen, Pázmány mennyire bízott meg Keményben – igaz, hasonló megnyilvánulásait máskor is feljegyezték.

Feladat:

- Hogyan látta a forrás szerint Pázmány az erdélyiek, a magyarországi rendek és az udvar viszonyát?
 - Miben értett egyet (Kemény szerint) Pázmány az erdélyiekkel? Mit javasolt nekik, milyen indokkal?
 - Vitassák meg, melyik valószínűbb:
 - a) Pázmány megbízott ifjú rokonában, s bizalmasan elbeszélgetett vele valódi politikai felfogásáról?
 - b) A valójában Habsburg-párti Pázmány az erdélyi vezetők bizalmát próbálta megnyerni, azt sugallva nekik: „veletek vagyok”?
 - c) Évtizedekkel később, az éppen tatár fogságban ülő Kemény, *Önéletrajza* írásakor kiszínezte Pázmány szavait, hogy ezzel is igazolja az erdélyi fejedelemség politikáját?
- El tudjuk egyáltalán dönteni a fenti kérdéseket?
- Mit jelenthet a „gallérink alá pökik az német” kifejezés?

4. Kortárs levelezők Erdély és a királyi Magyarország viszonyáról**4.1. Pázmány Péter levele I. Rákóczi Györgynek**

„Az kegyelmed böcsülletes levelét, melyet Váradrul 16. Decembris írt, ma hozá meg az kegyelmed jámbor szolgája...

...a jövődőrül bizony igen méltó gondolkodni kegyelmednek, mert ha Erdélyre, ez darab földre vonszá kegyelmed az császár öfelsége hadát, másfelől pedig a török segítségét veszi, annak a vége mi leszen, csak Isten tudja. Az bizonyos, hogy ez az szegény maradék haza mind elpusztul... És ki tudja, ha nem más kezében esik-é Erdély is. Azért kegyelmed okosan cselekszi, ha császár öfelségénél kedvet keres, és magát megalázzván, békességes mediumokat [módokat] követ.”

Pázmány Péter levele I. Rákóczi Györgynek, 1630. december 31. Nagyszombat

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig
- A harmincéves háború

Háttérinformáció:

I. Rákóczi György (1593–1648): észak-magyarországi nagybirtokos, apja (Rákóczi Zsigmond) Bocskai halála után egy éven át Erdély fejedelme. Rákóczi György 13 évesen már Bocskai István udvarában szolgált, itt ismerkedett meg Bethlen Gáborral, akinek 1619-ben egyik első híve lett. Bethlen végrendelete értelmében először özvegye, Brandenburgi Katalin lett a fejedelem, öccse, Bethlen István kormányzósága alatt. Hatalmi harc tört ki, amelyet végül Rákóczi nyert, ő lett a fejedelem (1630–1648).

I. Rákóczi Györgynek 1630-ban, amikor erdélyi fejedelem lett, le kellett mondania a nikolsburgi békében Bethlennek adományozott hét felvidéki vármegyéről; egyelőre nem avatkozott be a még mindig tartó harmincéves háborúba (1618–1648). (Az 1640-es évek derekán végül megtette, és vissza is szerezte a hét vármegyét.)

Pázmány Péter (1570–1637): protestáns nemesi családba született, 12 éves korában tért katolikus hitre. Jezsuiták képezték, Kolozsvárott, Bécsben, majd Rómában. Maga is belépett a

rendbe, kitűnő hitvitázóként vált ismertté. Esztergomi érsek, bíboros, a magyar királyság főkancellárja lett (1616–1637), a magyar próza megújítója. Írásaival, a katolikus egyházszerkezet megújításával, személyes hatásával mindenkinél többet tett sokak, főleg a főurak katolikus hitre térítésében.

Feladat:

- Hasonlítsák össze Pázmány itt hangoztatott nézeteit és a 3.1. forrásban, Kemény által idézett gondolatait!
- Mire próbálta rávenni Pázmány a fejedelmet, illetve mitől óvta őt? Milyen érveket használt?
- Fordítsák le” mai magyarra az aláhúzott kifejezéseket!
- Becsüljék meg a Nagyvárad–Nagyszombat távolságot! Hány nap alatt tehetette meg ezt a távolságot a futár? Vajon mivel utazott?

4.2. Pázmány Péter levele Esterházy Miklósnak

„Édes Palatinus [nádor] uram, ha lehet, új hadba ne keverjük öfelségét. Mert maga öfelsége is azt kívánja. És nagy sok belső dolgok [akadályozzák ebben] ... [Másrészt] csak magyar [sereggel] Erdélyt soha bizony meg nem rettentí senki. Németnek [tehát birodalmi csapatoknak] kell lenni...

Mindazonáltal még most sem tettem le azt a reménységet, hogy Rákóczi kardhoz nem nyúl. Nekem immár nem ír semmit, nem is kívántam, sem kívánom írását, noha a böcsület és emberség arra viszen, hogyha ír, becsülettel és jó intésekkel feleljek.”

Pázmány Péter levele Esterházy Miklósnak, 1633

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig
- A harmincéves háború

Háttérinformáció:

Esterházy Miklós (1583–1645): protestáns nemesi családba született, majd 17 éves korában katolikus hitre tért. Szülei kitagadták, anyai rokona, Illésházy István pedig megpróbálta lebeszélni szándékáról. Bár katolikus maradt, az ifjú mégis követte a protestáns Illésházyt emigrációjába, majd az ő oldalán állt a Bocskai-felkelés idején is. Ezt követően alapozta meg az egyik leggazdagabb, utóbb hercegi címre emelt magyar arisztokrata család vagyonát. Húsz éven keresztül volt nádor.

Pázmány Péter (1570–1637): protestáns nemesi családba született, 12 éves korában tért katolikus hitre. Jezsuiták képezték, Kolozsvárott, Bécsben, majd Rómában. Maga is belépett a rendbe, kitűnő hitvitázóként vált ismertté. Esztergomi érsek, bíboros, a magyar királyság főkancellárja lett (1616–1637), a magyar próza megújítója. Írásaival, a katolikus egyházszerkezet megújításával, személyes hatásával mindenkinél többet tett sokak, főleg a főurak katolikus hitre térítésében.

I. Rákóczi György (1593–1648): észak-magyarországi nagybirtokos, apja (Rákóczi Zsigmond) Bocskai halála után egy éven át Erdély fejedelme. Rákóczi György 13 évesen már Bocskai István udvarában szolgált, itt ismerkedett meg Bethlen Gáborral, akinek 1619-ben

egyik első híve lett. Bethlen végrendelete értelmében először özvegye, Brandenburgi Katalin lett a fejedelem, öccse, Bethlen István kormányzósága alatt. Hatalmi harc tört ki, amelyet végül Rákóczi nyert, ő lett a fejedelem (1630–1648).

Feladat:

- Milyennek látta az érsek az udvar és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát? Mi állt az Habsburg uralkodó érdekében, és milyen akadályozó tényezőről írt Pázmány?
- Saját bevallása szerint: mire törekedett Pázmány?

4.3. I. Rákóczi György levele Esterházy Miklósnak

„Fényességes gróf uram, tisztelt barátom és szomszédom.

[Most] hogy szegény cardinál [bíboros] uram immár meghalván, viselnénk kegyelmeddel is olyan jó confidentiát [bizalmat], mint övele szegénnyel, kinek halála bizony nekünk igen keservesen esék, mert sok ízben megtapasztalván szegénynek hazájához s nemzetéhez s kereszténységéhez való igen-igen nagy affectióját [jóindulatát]. Oly securitásságunk [bizalmunk] volt minekünk szegény cardinál uramtól, nem volt tartanunk, hogy soha nekünk kárunkra fordulnának azok akármikor is, melyeket miövele szegénnyel communicaltunk...”

I. Rákóczi György levele Esterházy Miklósnak, 1637¹

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Magyarország története a tizenöt éves háború kezdetétől a 17. század derekáig

Háttérinformáció:

Esterházy Miklós (1583–1645): protestáns nemesi családba született, majd 17 éves korában katolikus hitre tért. Szülei kitagadták, anyai rokona, Illésházy István pedig megpróbálta lebeszélni szándékáról. Bár katolikus maradt, az ifjú mégis követte a protestáns Illésházyt emigrációjába, majd az ő oldalán állt a Bocskai-felkelés idején is. Ezt követően alapozta meg az egyik leggazdagabb, utóbb hercegi címre emelt magyar arisztokrata család vagyonát. Húsz éven keresztül volt nádor.

Pázmány Péter (1570–1637): protestáns nemesi családba született, 12 éves korában tért katolikus hitre. Jezsuiták képezték, Kolozsvárott, Bécsben, majd Rómában. Maga is belépett a rendbe, kitűnő hitvitázóként vált ismertté. Esztergomi érsek, bíboros, a magyar királyság főkancellárja lett (1616–1637), a magyar próza megújítója. Írásaival, a katolikus egyházszervezet megújításával, személyes hatásával mindenkinél többet tett sokak, főleg a főurak katolikus hitre térítésében.

I. Rákóczi György (1593–1648): észak-magyarországi nagybirtokos, apja (Rákóczi Zsigmond) Bocskai halála után egy éven át Erdély fejedelme. Rákóczi György 13 évesen már Bocskai István udvarában szolgált, itt ismerkedett meg Bethlen Gáborral, akinek 1619-ben egyik első híve lett. Bethlen végrendelete értelmében először özvegye, Brandenburgi Katalin lett a fejedelem, öccse, Bethlen István kormányzósága alatt. Hatalmi harc tört ki, amelyet végül Rákóczi nyert, ő lett a fejedelem (1630–1648).

¹ Régi magyar levelestár, II. 85. o.

„Szomszédok”: mindkét két főúri családnak kiterjedt birtokai voltak a Felvidéken. Sőt, Regéc és Munkács várai Esterházy birtokából kerültek át a Rákócziak kezébe.

Feladat:

- Ki volt a levél elején említett bíboros?
- Milyenek állította be a fejedelem a bíboroshoz fűződő kapcsolatát? Mi volt Pázmány szerepe az udvar és Erdély kapcsolatában?
- Mi lehetett a levelezők célja?

Óravázlat

Óravázlat szerzője: Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó

Téma (óra, foglalkozás címe)	"Két pogány közt egy hazáért?"
Iskolatípus	☒ Középiskola
Évfolyam (vagy korosztály)	10. évfolyam vagy 11. évfolyam fakt.
Nagyobb egység, témakör (fejezet, epocha, projekt címe)	Magyarország a kora újkorban, 1526–1711
Csoport nagysága	☒ Osztály ☒ Kiscsoport
Időtartam (perc)	(3+5) + 10 + (5+5) + (5+6+24) perc
Célok (összefüggések, képességek, attitűdök)	A három részre szakadt Magyarország "ki mellé álljunk?" dilemmáinak megismerése a korabeli források segítségével; a döntés dilemmájának megértése, s ezen keresztül a korszak politikai törésvonalainak megismerése.
Foglalkozás típusa	☒ Tanórai ☒ Tantermi
Munkaformák	☒ Frontális ☒ Csoportmunka ☒ Páros munka ☒ Önálló munka
Eszközök	Interaktív tábla vagy projektor; ezek hiányában fénymásoló gép
Előkészületek	Források kinyomtatása és/vagy kivetítése

Tevékenység			
Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
1. óra. A 16–17. századi hadviselés, egyetemes és magyar történelmi példákkal (tematikus óra)			
kb. 3 perc	A hadjáratok „alulnézetből” – mit jelentett a háború az ott élő lakosságnak	Önálló munka a csoportot/osztályt 2 részre osztva; minden csoport tagjai 1-1 forrást + feladatokat kapnak	Az 1.1. és a 2.2. forrás kinyomtatott kiosztása egy-egy csoportnak + az iskolai atlasz vagy falitérkép: A három részre szakadt Magyarország
kb. 10 perc	A hadjáratok „alulnézetből” – mit jelentett a háború az ott élő lakosságnak	A források és a feladatok megbeszélése	Az 1.1. és a 2.2. források kivetítve + az iskolai atlasz vagy falitérkép: A három részre szakadt Magyarország
2. óra. A tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés			
kb. 10 perc	A Bocskai-felkelés tanulságai; Erdély sajátos szerepének megértése Bocskai végrendelete alapján	Frontálisan vezetett órarezs, majd közös forrásértelmezés (a szöveg nehézségére és jelentőségére való tekintettel)	Az 1.2. forrás kivetítve, illetve tankönyvből + az iskolai atlasz vagy falitérkép: A három részre szakadt Magyarország a tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés idején
3. óra. Erdély aranykora és az Erdélyi Fejedelemség külpolitikája			
kb. 5 perc	Bethlen Gábor bekapcsolódása a harmincéves háborúba, Bethlen és a magyar rendek viszonya	Egyéni munka – forrásértelmezés és térképhasználat	A 2.1. forrás + az iskolai atlasz vagy falitérkép: A három részre szakadt Magyarország Bethlen hadjáratai idején
kb. 5 perc	Bethlen Gábor bekapcsolódása a harmincéves háborúba, Bethlen és a magyar rendek viszonya	A forrás és a feladatok megbeszélése	A 2.1. forrás + az iskolai atlasz vagy falitérkép: A három részre szakadt Magyarország Bethlen hadjáratai idején

4. óra. Házi feladat megbeszélése a 3. óra után: forrásértelmezés és összehasonlító forráselemzés			
kb. 8 perc	Erdély szerepe Bocskai és Bethlen végrendelete alapján	a) 2.3. forrás: szövegértési gyakorlat b) Bocskai és Bethlen végrendeletének összehasonlítása	Az 1.2. és 2.3. források nyomtatva vagy tankönyvben
5. óra. A királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a 17. század közepén; Erdély romlásának kezdete			
kb. 5 perc	Erdély szerepe Bocskai és Bethlen végrendelete alapján	a házi feladat megbeszélése: a) a szövegértés esetleges nehézségeinek megbeszélése; b) Bocskai és Bethlen végrendeletének összehasonlítása	Az 1.2. és 2.3. források kivetítve vagy tankönyvben
kb. 6 perc	A királyi Magyarország vezető politikusainak véleménye az erdélyi politikáról, illetve a viszony az Erdélyi Fejedelemség vezetőinek szemszögéből	csoporthmunka: források értelmezése és a hozzájuk kapcsolódó kérdések megválaszolása	A 3.1., a 4.1., a 4.2. és a 4.3. források kinyomtatva
kb. 24 perc	A királyi Magyarország vezető politikusainak véleménye az erdélyi politikáról, illetve a viszony az Erdélyi Fejedelemség vezetőinek szemszögéből	a csoportok elmondják, milyen kép rajzolódott ki forrásaikban; közös megbeszélés	A 3.1., a 4.1., a 4.2. és a 4.3. források kivetítve
Értékelés módja	A megbeszélésbe/vitába való aktív részvétel alapján; a téma beépíthető a témazáró dolgozatokba is		
Megjegyzések, javaslatok	Az óravázlatokhoz használt forrásokat többféle témához is fel lehet használni, a megadott tervezet csak az egyik lehetséges verzió. Az órák nem feltétlenül egymás után következnek (kivéve, ahol erre utalunk).		
Felhasznált irodalom	Benda Gyula 1999. „Bocskai István”, <i>Rubicon-különszám: Milleneumi arcképcsarnok I. rész</i> , 7. sz. 30–33. o. Bertényi Iván (szerk.) 2000. <i>Magyar történelmi szöveggyűjtemény, 1000–1526</i> . Budapest, Osiris. Bocskai István 2003 [1606] <i>Testamentomi rendelése</i> . Szerk. Szigethy Gábor, Budapest, Neumann Kht. Etényi Nóra, G. – Horn Ildikó – Szabó Péter é. n. <i>Koronás fejedelem. Bocskai István és kora</i> . Budapest, General Press. Makkai László 1980. <i>Bethlen Gábor emlékezete</i> , Budapest, Európa. Pálffy Géza 2007. „Magyarország a két világbirodalom határán”, in: Romsics Ignác (szerk.) 2007. <i>Magyarország története</i> , Budapest, Akadémiai, 307–488. o. Péter Klára 1999. „Pázmány Péter” <i>Rubicon-különszám: Milleneumi arcképcsarnok I. rész</i> , 7. sz. 39–43. o.		